

TOVE FABER FRANSEN, T.FABER@SDU.DK, LEKTOR, INSTITUT FOR DESIGN OG KOMMUNIKATION, SYDDANSK UNIVERSITET

FREMTIDEN FOR FAG-, FORSKNINGS- OG UDDANNELSESBIBLIOTEKERNE ER NU

De store universitetsbiblioteker fusionerer. Hensigten er at centralisere en række områder, f.eks. licensområdet og systemarkitektur, og herved opnå en mulig stordriftsfordel. Set ud fra et samfundsøkonomisk perspektiv, kan det give god mening, men der er tale om store omvæltninger i biblioteksverdenen.

Fusionerne betyder ikke, at de lokale biblioteksenheder på universiteterne lukker og slukker, da der fortsat vil være brug for en dag-til-dag adgang til biblioteksfunktionerne. Spørgsmålet er dog, hvilke opgaver der i fremtiden skal løses her. Effekten af digitalisering for fag-, forsknings- og uddannelsesbiblioteker (FFU-biblioteker) har været diskuteret siden årtusindskiftet, og der har da også været omfattende processer i gang, der betyder, at bibliotekarerne i dag udfylder en række andre funktioner end for eksempel udlån af bøger.

I de følgende vil vi præsentere nogle scenarier for services i fremtidens fag- og forskningsbibliotek. Nogle scenarier kan med fordel kombineres. Vi håber, det kan være et grundlag for inspiration og strategiske overvejelser.

Scenarieplanlægning

Denne artikels forfattere har fundet inspiration i at arbejde med *scenarier*, da de kan være velegnede til at udvikle visioner for organisationer og til at se nye muligheder. Der udkom i 2012 en rapport fra Danmarks Forskningsbiblioteksforenings Arbejdsgruppe vedr. forsknings-, fag- og uddannelsesbibliotekernes (FFU-bibliotekernes) fremtid, som netop brugte scenarier til at beskrive de vigtigste trends, der påvirker bibliotekernes udvikling, komme med bud på de fremtidige hovedopgaver samt at give en række scenarier for bibliotekernes fremtid. Scenarierne blev lavet som inspiration til bibliotekernes fremtidige strategiarbejde.

Scenarierne i denne artiklen tager sit afsæt i litteraturen, som peger på flere opbrud i forudsætningerne for FFU-bibliotekernes arbejde:

1. *Demografi*: sammensætningen af brugerne og personale på biblioteket ændres. Data management, videnskabelig kommunikation, visualisering, bibliometri og digital humanities er eksempler på ekspertiser, der efterspørges.

2. *Disruption*: innovation kan ses som noget, der enten understøtter eksisterende services (f.eks. udvikling af online kataloger) eller som noget, der afvikler eksisterende services (de store trykte tidskriftshold) eller skaber nye (f.eks. open access). Udefrakommende forstyrrende teknologisk innovation i forhold til bibliotekets eksisterende services kan ikke forudsiges og kan være svært at håndtere i organisationen, men vil typisk blive set som en forbedring fra brugerens side.

3. *Digitale dokumenter*: Selvom det er en selvindlysende sandhed, så skal det alligevel siges: Det digitale dokument er meget anderledes end det fysiske dokument. Der er håndteringsaspekter i forhold til det digitale dokument, hvor den hidtidige bibliotekspraksis ikke rækker.

4. *Bogen ændrer sig*: Det forholdsvis fasttømrede bog-begreb er under forandring og en række medier kan inkorporeres i den digitale version, men hvorvidt, det bliver en understøttende innovation eller en disruptive er endnu uafklaret.

5. *Den nye videnskabelige produktion*: Den videnskabelige proces og outputs derfra er i mange discipliner blevet mere tilgængelig i form af data og uformel kommunikation. Teknologien tillader mere fleksibilitet og personificering. En del går tabt, da bevarelse ikke er institutionaliseret.

6. *Økonomien i information*: Traditionel, abonnementsbaseret videnskabelig kommunikation har en række pengestrømme indbygget, men forskellige former for open access har ændret disse strømme og skabt et mere komplekst billede.

I det følgende fremlægges nogle scenarier for services i fremtidens fag- og forskningsbibliotek. Ligesom det var tilfældet i 2012-rapporten, så er der ikke nødvendigvis konsistens imellem de forskellige scenarier og i nogen tilfælde måske snarere tværtimod.

Innovationslab

En række offentlige såvel som private organisationer har allerede etableret *labs* eller testmiljøer. Et eksempel er IKEAs innovationslaboratorium, der er forskningscenter og udstillingslokale i et. Her ”udforskes og designes innovative og ansvarlige forretningsmodeller til en fremtid, hvor de mange

mennesker kan leve et mere meningsfyldt og bæredygtigt liv” (IKEA.dk). Der inviteres personer fra kunst-, design- og teknologiindustrien til at deltage i forskellige forskningsprojekter, der resulterer i prototyper, udstillinger, begivenheder og workshops.

Innovationslabs er semiautonome organisationer, der arbejder under overordnede men åbne temaer, og der er en stor grad af frihed i forhold til at definere problemerne. Man arbejder med problemer, der er så store, at man ikke forventes at kunne løse dem lokalt. Det er ikke små forbedringer, der arbejdes hen imod, men deciderede gennembrud. Sammensætningen af teamet skal indeholde en stor grad af diversitet for netop at sætte mennesker sammen, der ikke normalt arbejder sammen. *Innovationslabs* engagerer forskellige deltagere på et langsigtet grundlag og arbejder med løsninger set i et langt perspektiv. Værktøjskassen indeholder mange forskellige tilgange (prototyper, randomiserede forsøg, mm.). *Innovationslabs* udvikler ikke kun ideer, for målet er håndgribelige løsninger. Ting prøves af, der tages nogle chancer og fiaskoer er en acceptabel del af processen.

I bibliotekernes testmiljøer udforskes løsninger, der kan tilfredsstille forskellige behov; biblioteket kan opnå en øget effektivitet, brugeren får en oplevelse af bedre kvalitet, og der kan produktudvikles. *Innovationslabs*, der arbejder for adgang til viden for alle, kan sammensættes med udgangspunkt i kompetencer inden for biblioteker, teknologi og jura. Projekter i denne type *innovationslab* spænder fra visualisering af data i bibliotekets ressourcer over deling af data, publikationer og undervisningsmateriale til procesforløb for publikationer.

Innovationslabs giver desuden bibliotekerne en viden om og forståelse for, hvordan forskere arbejder, som de kan bruge i deres forskerrettede services.

Digital ledelse, forvaltning og bæredygtighed

”Digital stewardship” har sit udspring i ”steward-begrebet”, som det kendes fra miljø-området. Udgangspunktet er beskyttelse af ressourcerne til glæde for kommende generationer og kan altså i en bibliotekssammenhæng defineres som ansvarlig brug af elektroniske ressourcer over tid. Indbygget i digital forvaltning er varig adgang, hvilket indebærer, at man kan imødekomme nutidens behov uden at begrænse fremtidige generationer i at imødekomme deres behov.

Biblioteket er et troværdigt og varigt arkiv for alle de forskningsoutput, der produceres på institutionen samt de dertilhørende metadata. Biblioteket er således institutionens hukommelse både i forhold til forskning og læring. Bibliotekets formidling er tæt knyttet til og afhængig af ansvaret for at sikre permanent adgang til ressourcer både i forhold til tekniske, sociale og økonomiske aspekter, der understøtter søgning, brug og bevarelse.

Men eftersom den videnskabelige kommunikation vokser konstant og spredes i flere kilder, så har biblioteket forladt tanken om total bibliografisk kontrol med alt lokalt produceret materiale (den formelle er der dog fortsat kontrol med via selvindberetning). Infrastruktur og ekspertise er uopnåeligt i den skala. Den usynlige hånd afløses af en nærværende, koordinerende funktion, som flytter den digitale forvaltning fra at være en lokal opgave til en netværksmodel. Lokale beslutninger ses i et større netværk af samarbejdende biblioteker, der fordeler ansvaret for den digitale forvaltning.

Netværksmodellen består af fire komponenter:

- Lokale beslutninger tages under hensyn til netværket
- Institutionerne binder sig til den digitale ledelse og forvaltning af dele af den videnskabelige kommunikation
- En arbejdsdeling er udarbejdet imellem institutionerne
- Varig adgang sikres.

De enkelte institutioner fokuserer på den del af den videnskabelige kommunikation, som understøtter deres formål og en stor del af den uformelle videnskabelige kommunikation går tabt.

Biblioteket udviser lederskab i forhold til at udvikle nye levedygtige modeller og systemer til at sikre permanent adgang til den videnskabelige kommunikation. Biblioteket arbejder med formater, medier og operativsystemer for at sikre, at nutidens forskningsoutput kan indgå i fremtidige analyser. Arbejdet med at sikre fremtidig adgang sker i samarbejde med forskerne, der producerer indholdet, brugerne af indholdet, forlag, teknikere og alle øvrige interessenter. Der eksperimenteres med platforme, der udforsker måder at producere, bruge, dele og gemme information. Bibliotekerne driver udviklingen i forhold til at øge den del af den videnskabelige kommunikation, der vil være tilgængelig for fremtidige analyser.

Inside-out scenarie

Biblioteket har traditionelt set købt licenser og bøger til institutionen, hvilket er en outside-in-model, hvor viden udefra hentes ind. Den nye model udvikles sideløbende med den traditionelle og kan kaldes inside-out-modellen, da viden indefra formidles ud. Inside-out-modellen implicerer en stærkere institutionstilknytning: biblioteket er institutionens vindue udadtil og understøtter således institutionens mål.

Bibliotekerne starter og driver tidsskrifter, der optages på autoritetslisterne. Biblioteket bidrager med viden om forskningsinfrastruktur og sørger for den kvalitetssikring, tidsskrifterne skal gennem. Dette arbejde ses i højere grad på de mindre forskning-

stunge institutioner, hvor udviklingsarbejdet kan være sværere at placere i dokumentationshierarkiet og måske ikke har det samme faglige fodfæste i den etablerede forskningsverden.

Inside-out-modellen indebærer signifikante ændringer på biblioteket.

1. Services målrettet forskningsprocessen. Biblioteket understøtter alle dele af forskningsprocessen og indkøber/formidler værktøjer, der understøtter alle dele af processen.
2. Skalering af services. Nogle services skal tilbydes lokalt, andre i samarbejde med andre. Nogle gange i specialiserede platforme, andre gange som en del af større løsninger.
3. Fra søgning til søgbart. Biblioteket skal sørge for at synliggøre institutionen og skal sørge for søgemaskineoptimering, metadata, m.m. for at sikre maksimal eksponering.
4. Rettigheder. For det første skal det sikres, at det interne materiale, biblioteket formidler, er afklaret rettighedsmæssigt. Derudover er der brug for generel vejledning internt.
5. Genopdagelse af specialsamlingen. Særlige samlinger, forsknings- og læringsresultater og fakultetets ekspertise tiltrækker folk til universitetet. Bibliotekets rolle er baseret på en særegen ekspertise inden for det lokale ”vidensarbejde” og forvaltning af informationsaktiver som en vigtig brik i håndtering af institutionens omdømme.

Biblioteket ”har” ikke længere en materialesamling, men faciliterer udvalgte materialer.

Erkendelsescentrum

Biblioteket leverer ikke blot punktnedslag i de studerende og ansattes læringsproces i form af undervisning i f.eks. litteratursøgning og referencehåndtering. Biblioteket forbinder alle prikkerne og understøtter akademiske færdigheder generelt. Biblioteket er stedet, hvor man lærer at lære. Bibliotekarer tilbringer en større del af deres tid blandt brugerne – tilgængelig når brugerne arbejder med deres projekter. En mindre del af biblioteket er interne processer og meget større del synlig for brugerne. Bibliotekarer placeres fysisk sammen med det videnskabelige personale og forskerservice for at sikre den tætte sammenhæng.

Biblioteket fungerer som kvalitetssikringsfacilitator i forhold til akkreditering. Bibliotekerne faciliterer en stor del af arbejdet omkring curricula på flere måder. Der kvalitetssikres i forhold til f.eks. det videnskabelige niveau, anvendelse af det lokale videngrundlag, m.m. Copyright afklares og litteraturen lægges ensartet og hensigtsmæssigt op, ligesom der skal laves deeplinks til bibliotekernes digitale ressourcer.

Biblioteket er bygget op omkring modeller for livslang læring og orienteret mod interaktioner med brugerne. Biblioteket spiller en central rolle i at guide dem i deres afdækning af information.

Bibliotekarens tilknytning til de lokale forskningsmiljøer og forskningens processer styrkes fra at være en støttefunktion til partnerskab. Der leveres services knyttet til administration af forskningsdata herunder projektplanlægning for hele dataområdet, dataopbevaring, metadata i.f.t. dette, samt registrering af grå litteratur og anden dokumentation, der ikke udgives som konkrete forskningspublikationer. Biblioteket leverer også klassiske informationssøgninger.

Biblioteket har overblik over institutionens forskningsprocesser og infrastruktur, og denne viden bruges til at levere ledelsesinput omkring styring og strategi. Bibliotekets viden og overblik støtter institutionen i forhold til at definere målsætninger og output for udviklingsarbejder og målsætninger for forskningsområdet.

Biblioteket er afhængig af, at bibliotekets medarbejdere har en tæt kontakt til forskningsmiljøerne. Biblioteket besidder en speciel ekspertise indenfor de domæner, institutionens forskere arbejder. Det er ikke en emnemæssig ekspertise, men derimod viden om vidensproducenter, formidlere, brugere, institutioner, medier og synet på det, der formidles. Mange af de traditionelle biblioteksopgaver er forladt, og det er klart, at nogle klassiske bibliotekar-kompetencer ikke vil være til stede i samme omfang.

Konklusion

Der ligger en række indlysende opgaver og venter på bibliotekerne. Teknologien giver muligheder, man kun har kunnet drømme om. Den digitale verden skaber et eminent fundament for læring, og bibliotekerne kan levere på de parametre, der bliver efterspurgt: bl.a. systematik, overblik, stringens, viden om infrastruktur. Alt tyder på, at vi må ud af vores biblioteksrum, der nu får andre funktioner. Vi skal samarbejde med andre fagligheder i en langt højere grad, end vi gør i dag. Vi skal i dialog med vores institution på en langt mere forpligtende måde, end vi gør i dag og ind i fremtiden som partnere i forsknings- og udviklingsarbejdet. Vi håber, at man på FFU-bibliotekerne kan finde inspiration i disse fire scenarier og meget gerne udvikle nye scenarier for fremtidens FFU-bibliotek. XXXXXXXXXX

Inspiration til flere fremtidsscenarier for FFU-bibliotekerne.:

Cox, A. M., & Verbaan, E. (2016). How academic librarians, IT staff, and research administrators perceive and relate to research. *Library & Information Science Research*, 38(4), 319-326.

Dempsey, L., (2016). Library collections in the life of the user: two directions. *LIBER Quarterly*. 26(4). 338-359.

Lewis, D. W. (2016). *Reimagining the Academic Library*: Rowman & Littlefield Publishers.